

ističući da su dobro činile; gospodar je ponavljao: 'Dobri Bože, ti nas spasi!'" (str. 41). Marija Čolić r. Baković svjedoči kako je u noći pogibije sestara osobno čula ženske krikove koji su dopirali iz kasarne: „Isuse, spasi nas!“ (str. 44). U zaključnom razmatranju autorica ističe kako sestre i drugi vjernici u vremenu demokracije dolaze na Drinu ispod bivše vojne kasarne te u tišini oslušuju poruku koja zove na nasljedovanje: „Spomen na vjernost u malom koja je, ustrajnim radom, sazrela i urodila vjernošću u velikom. O vjernosti u velikom – u velikim kušnjama i okolnostima zla – govori na osobit način rijeka Drina. Tamo su sestre vlastitom krvlju potvrdile ono što su na dan svoga zavjetovanja riječima izrekle i kroz život svakodnevno obnavljale. Tamo je izgovoren njihov posljednji: 'Evo me!'" (str. 54).

Obje autorice govore o životu i mučeništvu pet sestara iz svoje družbe bez velikog hrvatovanja i političke manipulacije žrtvom i smrću mučenica. Tko pročita njihove knjige, uvjerit će se da nasilje četničkih ekstremista ne treba pripisivati cijelom srpskom narodu, osobito zato što su Srbi starosjedinci Pala 1941. katoličke sestre poštovali i osudili nasilje svojih sunarodnjaka nad njima.

Mato Zovkić

**„PHILOSOPHIA PERENNIS“
KAO TRAJNI IZAZOV I
NADAHNUĆE FILOZOFSKOM
PROMIŠLJANJU**

Marko JOSIPOVIĆ, *Philosophia perennis* (ur. Željko PAVIĆ), Naklada Breza, Zagreb, 2010., 259 str.

Prikazati neku knjigu, čini se naizgled jednostavan i ne pretjerano složen pothvat. Da, ali ako je predstavljamo, prikazujemo, preričemo isključivo u njezinu sadržajnom i formalnom smislu. Knjiga pokojnog Marka Josipovića, posmrtno objavljena zahvaljujući bosansko-hrvatskom filozofu Željku Paviću, poziva čini se na nešto više od pukog predstavljanja i prepričavanja. To pak dalje znači da se u ovom kratkom prikazu nećemo zadržavati tek na pukom presjeku onog što nam se na vrlo kompaktnih i dosljedno složenih gotovo 260 stranica nudi, već ćemo – ostajući dosljedni našoj prvotnoj nakani o neprepričavanju knjige – istu pokušati filozofski iščitati upućujući pri tome na temeljna filozofijska pitanja koja nam se u njoj podastiru, s bitnim naglaskom na njezinu neoskolastičku obojenost. Razlog ovakvu, možemo ga nazvati, filozofsko-problemskom iščitavanju ovog djela, leži u činjenici što njezin sadržaj daleko probija okvire pukog prikaza filozofske misli prvog vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera i s njim neoskolastičkog

gibanja u BiH, odnosno upućuje na mnoštvo drugih važnih pitanja u okviru skolastičke filozofije, a čija se vrijednost – vidjet ćemo – očituje i za današnje vrijeme.

Tako će svatko tko se bavi filozofijom priznati da se među temeljna filozofska pitanja, ubraja ju sljedeća: Što je to biće, te kako ga možemo pojmiti? Ima li prave i sigurne spoznaje i u čemu se ona sastoji? Što sačinjava, filozofski govoreći, autentičnost nekog tumačenja i s tim u vezi kritičkog pristupa? U čemu se sastoji dosljedno dokazivanje? Ima li čovjek (filozofski govoreći) dušu i kako ju možemo odrediti? Kako dokazati Božju opstojnost te je li pri tome presudan apriorni ili aposteriorni put? Posjeduje li čovjek svijest kao uistinu realnu mogućnost sebepoimanja, a ne tek fiktivni umišljaj nečeg poput „ja“ te s njom u vezi slobodu kao svojevrsnu moć odlučivanja, a ne tek pukog biranja? Netom postavljena pitanja paradigmatički su okvir onog čime se filozofija uistinu bavi, ali i onog što upravo pronalazimo u ovoj knjizi. Ne zaboravimo: radi se o neoskolastici, s jedne, a opet o vrlo intrigantnim i zanimljivim pitanjima, s druge strane. Stoga, važnost tih pitanja ne sastoji se tek u mogućnosti i opravdanosti njihova ponovnog diskutiranja i razglabanja već u činjenici da tek i po filozofiji, unatoč svim izazovima – jedan od njih je prirodna znanost i u njoj

znanosti poput fizike i psihologije – ta pitanja dolaze do svojeg punog izražaja i time valorizacije.

Upravo i zbog te činjenice – kritičkog suočavanja i nuđenja odgovora na neke suvremene probleme s kojima se filozofija uvijek i iznova susreće – autor djela na primjeru Franje Šanca u jednom dijelu svoje knjige dobro uočava da se razlog rehabilitiranja skolastičke filozofije može uvidjeti u „mnogobrojnim teškim pomutnjama i zabludama kakve su aktualizam, determinizam, konsciencijalizam, kriticizam, raznoliki idealizmi, pozitivizam, intuicionizam, modernizam i druge, a koje se odnose na spoznaju i poimanje svijeta, čovjeka, njegova života i Boga“ (str. 88). Oživljavanje skolastike Josipović, dakle, promatra kao kritičko suočavanje i svojevrsan odgovor naspram ondašnjih već spomenutih filozofskih strujanja. Upravo taj pristup, ovu knjigu i čini zanimljivom: nije riječ tek o istrošenom mehanizmu ponavljanja, a time i pukog (više ili manje objektivnog) predstavljanja aristotelovsko-tomističkih formulacija o supstanciji, uzroku, biću itd., već o njihovu argumentativnom kontekstualiziranju s obzirom na ozračje koje nas je snašlo. Mislimo, jasno, na Josipovićev prikaz stanja duha s kraja 19. i početka 20. st. Josipović se tako kreće vlastitim putem koji nije lako u potpunosti rekonstruirati: s jedne strane, a nasuprot

pozitivizmu i svim njegovim inačicama, brani spekulativnu objektivnost aristotelovsko-tomističkih pojmova poput supstancije, bića, kategorija upozoravajući da se njihova objektivnost ne iscrpljuje u pukoj fizikalno-materijalnoj osnovi njihova postojanja, dok s druge osporava mišljenja koja tim skolastičkim pojmovima čine medvjedu uslugu upozoravajući na njihovu čistu spekulativnost i apstraktnost, oduzimajući im pri tome nešto bitno od objektivnosti odnosno konkretizacije koju one imaju u stvarnosti, kao što to primjerice čini idealizam ili pak Spinozin panteizam.

U nakani spomenute rekonstrukcije Josipovićeve vlastita puta dotaknimo se i nekoliko konkretnih primjera koji se donose i u knjizi te u ovom slučaju vrijede kao paradigmatički. Kao prvi, uzmimo stari/novi pojam supstancije. Objektivnost pojma supstancije Stadler u Josipovićevoj interpretaciji argumentira s obzirom na empirizam, Kantov kritičizam i (Spinozin) panteizam, koji ju na ovaj ili onaj način dovode u pitanje. Zašto se, dakle, supstancija ne može odrediti tek kao „skupina kakvoća“, kako to vrlo zamamno i na prvi pogled uvjerljivo tvrdi empirizam, pita se Josipović zajedno sa Stadlerom? Razlog koji nam podastire Stadler jest taj što su kakvoće (modernim rječnikom kvalitete) mnogostruke i promjenjive.

Kao primjer naš autor navodi nas same odnosno naše unutarnje iskustvo posredstvom kojeg smo svjesni naših promjenjivih misli, želja i čuvstava. One, dakle, ne mogu predstavljati čovjekovu supstanciju. Međutim, to ne znači da supstancija nema veze s nečim realnim, očitujućim, odnosno da je ona posve nepoznata stvar, kako to tvrdi kritičizam, jer mi ipak, tako naš autor, „supstanciju spoznajemo doduše posredno ‘pomoću kakvoće’ koja ju očituje, te ta spoznaja nije neistinita nego samo više ili manje savršena“ (str. 122). Krećući se, stoga, vlastitim putem, Josipović će zajedno sa Stadlerom pomirljivo zaključiti da je supstancija „bivstvo ontologično (stvarno), koje je nutarnja i prava sastavina stvari, te shodno tome da su bivstvo, supstancija i narav, iako pojmovno različiti realno jedno“ (str. 122).

Supstancija zadobiva ipak svoju pravu interpretaciju, a time i jasnoću čini se tumačenjem osobe. Razlog: svakoj je supstanciji vlastito ne samo da postoji u sebi, nego isto tako i da po sebi djeluje. Upravo tu činjenicu djelovanja po sebi karakterizira, tako naš autor, „više nego druge supstancije upravo supstancije razumne naravi jer su jedino one gospodarice svojih čina, tako da upravo one mogu djelovati ili ne djelovati“ (str. 123). Samim time, za Stadlera osoba neće biti svodiva isključivo na njezinu dušu ili

pak na samosvijest, jer duša ne može biti osoba nego samo njezina čest, dok kod samosvijesti čin samosvijesti samo očituje, ali ne određuje osobu (usp. str. 123). Iz tog je tumačenja razvidna i Stadlerova suptilna metoda (kojom se indirektno koristi i Josipović) posredstvom koje se svako tumačenje propituje i valorizira iz njega samog – dotiče se svakog aspekta, donosi svako pa i njemu protivno mišljenje - te na kraju iznosi i argumentira vlastito stajalište. Ono je na tragu skolastičke filozofije koja osobi pristupa s pozicije Aristotelove filozofije o duši kao formi tijela, zadržavajući pri tome bitno biblijsku koncepciju duševno-tjelesnog jedinstva: osoba je jedna supstancija, duhovno-tjelesna. Tu prevažnu činjenicu za kršćanstvo uopće Stadler - a s njime i Josipović, jer Stadlerovi su stavovi ujedno i Josipovićeви stavovi – elaborira dalje, pokušavajući na razgovijetan način uputiti na povezanost duše s tijelom, ali i njezinu nesvodivost na tijelo. Kao izričiti dokaz te slobode od fizikalnog, Stadler ističe – na fenomenologijskoj razini – umnu i voljnu djelatnost.

Kada smo u počecima ove kratke rasprave odnosno prikaza govorili o važnosti, a time i aktualnosti skolastičke filozofije, ne samo u pogledu ondašnjih nego i sadašnjih rasprava, tada nam se razmatranje čovjekove umne i voljne djelatnosti ovdje pokazuje

iznimno bitnim. Između mnogih konkretnih problema koje aktualizira suvremena filozofija, prijeko zanimljivim pokazuje se i onaj u okviru tzv. *filozofije duha* odnosno njezinih inačica poput primjerice *neurofilozofije*, a tiče se pitanja i problematike čovjekova jastva, samosvijesti te njegove slobode. Najeminentnija filozofska imena u tom pogledu su Daniel Dennet, Owen Flangan, Tomas Metzinger, Alvin Plantinga i dr. Temelj ove suvremene rasprave jest prijepor oko pitanja našeg vlastitog ja: postoji li ono kao realno-objektivna supstancija, ili je pak ovisno o fizikalnoj strukturi naše svijesti te, dosljedno tome, i o doživljaju kakav se model tog jastva očituje samom subjektu. Činjenica s kojom se suočava suvremena filozofija u pogledu tih pitanja jest jedno upadljivo naturaliziranje čovjekova jastva i njegove slobode. Ništa novo pod suncem, mogli bismo reći. Sa sličnim se problemima, samo u drukčijoj formi, susreo i Josip Stadler. Pozitivizam se očituje u svojoj novoj, drukčijoj formi. Ne uči li nas, stoga, skolastička filozofija upravo tome da se rješenje nalazi u istina jednostavnoj ali ne i banalnoj - samoj po sebi razumljivoj istini - a ta je da je čovjek, odnosno u ovom slučaju njegovo jastvo, duhovno-tjelesna supstancija, nesvodiva kako samo na ono tjelesno, tako i na samo ono duhovno. Nesvodiva i, rekao bi Stadler, nesastavljena.

Dakle i ponovimo: čovjek kao jedna supstancija, duše i tijela.

Aktualnost Stadler-Josipovićeve skolastičke filozofije, prikazane u knjizi *Philosophia perennis*, uočljiva je u još nekim momentima. Josipović vrlo dobro uočava – a što je već na početku ovog rada dijelom naznačeno – da je Stadler živio u vremenu ispunjenom različitim idejnim strujanjima i filozofijama, koje su počesto bile nasuprot jedna drugoj: racionalno prosvjetiteljstvo, imanentizam idealista i materijalizam pozitivista. Svim tim strujanjima on suprotstavlja skolastičku filozofiju kao svojevrstan odgovor na temeljna pitanja svijeta, Boga i čovjeka. Tako primjerice u dokazivanju Božje opstojnosti Stadler kao dosljedan skolastičar ukazuje na prednost *aposteriornog* nasuprot *apriornom* putu (usp. str. 132). Štoviše, stječe se dojam kako se *apriorni* put nasuprot *aposteriornom* odbacuje. U tom će smislu Josipović za Stadlera jednostavno reći da je „autor precizirao da se Božja opstojnost ne može dokazati ‘a priori’ nego ‘a posteriori’, tj. iz učinaka“ (str. 133). Priznajući Stadleru pravo na preferiranje *aposteriornog* puta u dokazivanju Božje opstojnosti – što uostalom pokazuje njegovu dosljednost u tumačenju i protežiranju tomizma kao filozofske opcije – ovdje se ipak osjećamo pozvanim braniti Anselma i njegov *apriorni* put. Istina,

kontekst Stadlerova odbacivanja *apriornog* puta jest prenaplašeni subjektivizam onog vremena jer kako veli Josipović „naš filozof (Stadler op. a.) inzistira na tome da se Božja egzistencija spoznaje ‘objektivnom očevidnošću’ bez subjektivnih dodataka i da je ona zato posve sigurna“ (str. 133). Međutim, *apriorni* put, u anselmovskoj tradiciji jasno, nema ništa sa subjektivnim doživljajem Božjeg bića – koji je subjektivan upravo iz tog razloga jer se subjektu sam unutarnji doživljaj očituje kao realan – već se u potpunosti oslanja na ideju, pojam kao takav, koji proizlazi iz uma. Tako, ako se prisjetimo (još iz studentskih klupa) famoznog Anselmova puta u dokazivanju opravdanosti racionalnog vjerovanja u Božju opstojnost, pri čemu ponižni redovnik započinje od same *ideje* Boga („Bog je ideja odnosno pojam od kojeg se veći ne može zamisliti“, put koji uzgred rečeno kritizira Akvinac), tada naš redovnik, želi biti dosljedan i Boga pojmiti onakvim kakav uistinu jest – duhovan odnosno potpuno shvatljiv tek na razini pojma, tj. kada ga idejno pojмимо. Svi drugi pristupi (*aposteriori*) su analogni, parcijalni – na prvi pogled možda sigurniji – ali vrlo djelomični. Stoga, zamisao ideje Boga, ne znači u isto vrijeme tek nešto *izmišljeno*, nego nešto (kao i u Anselmovu slučaju) što naprosto samo od sebe *zahtijeva* postojanje, budući

da je sama punina bitka, i odupire se nepostojanju. Nešto, što nam daje mogućnost na temelju apstrakcije osloboditi se akcidenata (analogija) i doći do suštine Boga. Ako, stoga, smijemo biti pomalo hrabri, tada možemo zaključiti ono što je već dijelom naznačeno: Stadlerovo je promatranje *apriornog puta* obojeno strahom od subjektivizma i relativizma, odnosno strahom od subjektivnog konstruiranja ideje Boga, te ga zato odbacuje.

Iako to Anselmu samom nije više nikakva utjeha, Stadler je čini se *apriorni put* shvatio pogrešno, kao uostalom i Anselmov subrat Gaunilo, koji je s podsmjehom ustvrdio da ideja o nekom savršeno prelijepom otoku, ne mora još uvijek garantirati i stvarno postojanje dotičnog otoka. Ne uči li nas, naime, Anselmo i njegov *apriorni put* da Bogu možemo i smijemo pristupiti na razini ideje, pojma, a da ne zapadnemo u proizvoljnu subjektivističku konstrukciju: jer misleći, ne izmišljamo, nego domišljamo ono što je po sebi logično, objektivno, provedivo. Nije li tako i s Bogom, mogli bismo odavde pitati Stadlera. Stoga, u pretjeranom i isključivu naglašavanju *aposteriornog puta* (Akvinac), mi se u dokazivanju Božje opstojnosti udaljavamo od čistog pojma Boga, od onog što On uistinu jest – duh kojeg pokušavamo pojmiti na čisti, apstraktan način, s onu stranu svake analoške (a

time i akcidentalne) natruhe. U tom smislu i preferirajući samo *aposteriorni put*, sebe guramo u opasnost zapostavljanja, istina napornijeg, ali za autora ovih redaka smjelijeg i dražeg *apriornog puta* (Anselmo), koji je ipak – budući da smo umna bića – ujedno i direktniji put.

Svoju znanstvenu i u intelektualno-kulturalnom smislu obnoviteljsku dimenziju Stadler pokazuje, kako nam to svjedoči Josipović u svojem prikazu, razmatranjem i nekih tipično društvenih tema, kao što je primjerice pitanje školstva općenito. Doduše, Stadlerovo osvrtnje na školstvo valja se promatrati u širem kontekstu, a to je njegova polemika sa Stjepanom Basaričekom i J. Glaserom, odnosno priručnicima za psihologiju koje su ovi izdali. Svoju iznimnu pronicljivost i time razboritost Stadler pokazuje upozoravanjem na „preopterećenost učenika novim predmetima te pozivom da se odustane od dotične prakse, jer je to jedan od razloga brojnim prekidima školovanja, čime se mnoga sila izgubi, koja bi danas ili sutra domovini bila od velike koristi“ (str. 148). Stadler upravo zato zahtijeva da se tom prevažnom pitanju za društvo ne pristupa s pozicije privatne koristi, već s pozicije dobra domovine. U tom kontekstu valja promatrati i Stadlerovu polemiku s ovom dvojicom koji prema njemu zastupaju pedagoški neuteme-

ljenu psihologiju. Osnova Stadlerova neslaganja s ta dva autora jest njihova pretjerano deskriptivna psihologija, kakva je u ono vrijeme bila u modi. Na vrlo pojednostavljen način, deskriptivno obojena psihologija osvrće se na pojedinosti a zapostavlja cjelinu, dok psihologija koju zastupa Stadler (on ju naziva dušoslovje) pretpostavlja cjelovito gledanje na osobu, a što bitno uključuje klasičan filozofski nauk o duši (usp. str. 147-149). Da ne bi bilo zabune: Stadler cijeni psihologiju jer je, tako naš autor, „dušoslovje upravo temeljna znanost pedagogije, pa kao što treba da gospodar uči tloznanstvo i bilinstvo [...], tako treba, da i svaki učitelj uči dušoslovje. Iz tog bi slijedilo, da bi roditelji također morali učiti psihologiju, jer oni najviše uzgajaju“ (str. 147). Zasigurno je uočljivo kako naš autor dvojicu psihologa kritizira s pozicije skolastičke filozofije i kršćanske vjere općenito. Međutim, i sam uviđa da sama filozofija nije dostatna u osvrtu na tipično psihologijsku problematiku, te se stoga u svojem razmatranju u potpunosti posvećuje psihologiji, i to na takav način da sam izdaje priručnik za psihologiju te iz ove tipično psihološke perspektive donosi vlastita zapažanja. Upravo tu činjenicu naglašava i Josipović kada kaže: „Stadler se odlučno suprotstavio (misli se na Basaričeka i Glasera op. a.) te tom prigodom umjesto

njih predočio i branio filozofska poimanja sukladna istinama objavljene vjere. No, to očito nije smatrao dostatnim pa se je sam dao na objavljivanje psihologije, s pravom se može reći cjelovite, premda je pod naslovom *Prinosak k naučavanju dušoslovja* izašla u nastavcima u časopisu Hrvatski učitelj.“ (str. 149-150).

I na kraju posebnu pažnju zaslužuje tekst pogovora urednika odnosno skupljača Josipovićevih tekstova, filozofa Željka Pavića. U svoja dva vrlo jasna naslova *Natrag k Aristotelu: Georgius Raguseius* i *Natrag k Tomi* Pavić na vrlo dojmljiv način sažima upravo ono što možda nije dovoljno došlo do izražaja u samom sadržaju knjige: misao Marka Josipovića. Ne Pavićevom krivnjom jasno, jer je on dosljedno donio Josipovićeve tekstove, a oni se u bitnome tiču neoskolastike, njezinih barjaktara na ovim prostorima, a poglavito Josipa Stadlera. Pogovor, stoga, čini se na izvrstan način nadomješta upravo tu dimenziju. Pavićevi su uvidi u pogovoru i više nego intrigantni, poglavito što hegelijanac, pozivajući se dosljedno na Josipovićevo tumačenje Raguseiusa, svom oštrinom stavlja u pitanje srednjovjekovnu crkvenu mantru o filozofiji kao *ancilli theologie*, prilikom čega se filozofija – u svojem odnosu prema teologiji - shvaća tek kao nešto usputno i sporadično, jednostavno kao sluškinja teologije. U

istinskom govoru o Bogu, filozofija i teologija su upućene jedna na drugu, ali ne na način podređivanja jedne drugoj, ili pak miješanja jedne s drugom, već uzajamnog dijaloškog propitivanja, u kojem jedna drugoj priznaju područje vlastitog, specifičnog djelovanja. Pavić ovdje 'udara' *in medias res* citirajući ni manje ni više nego samog Josefa Ratzingera, današnjeg papu Benedikta XVI.: „Ukoliko teologija središnje ima posla s Bogom, ukoliko njezina potonja i prava tema nije povijest spasenja niti Crkva niti zajednica, već upravo Bog, ona utoliko mora misliti filozofijski. Obratno, ostaje nesporno da filozofija *predhodi* teologiji i jednako se tako nikada ne rastvara u teologiji, nego ostaje stalni put ljudskog duha, ali tako da filozofijsko mišljenje ne može *ući* u teologijsko mišljenje, a da se time ne uništi kao filozofijsko mišljenje.“ (str. 236). Za Pavića ti Ratzingerovi uvidi upućuju na dvoje: *prvo* filozofija nije nikakva sluškinja teologije, te *drugo* svaka teologija koja filozofiju želi učiniti svojom sluškinjom dolazi u opasnost da i sama sebe rastvori. U tom smislu i vodeći nas dublje do enciklike pape Ivana Pavla II., a sve u kontekstu rasprave o Josipovićevim uvidima, Pavić nas podsjeća kako sam Papa u svojoj enciklici *Fides et Ratio* inzistira na hermeneutičkoj dosljednosti u tumačenju Aristotela (ovome bismo mogli dodati i Tome i svih

ostalih skolastičara), što nije ništa drugo do li izraz akademskog poštenja i čestitosti. Ne tražiti ono što nam se sviđa i što bi se poklapalo s našim unaprijed stečenim uvidima, nego tražiti (nalaziti) ono što jest odnosno ono što nam se uistinu nudi.

Osim po pravom trezoru misli i ideja u ovoj se knjizi upravo ta činjenica, naime akademska čestitost i poštenje njezina pokojnog autora, provlači kao crvena nit koju sam kroz nepuna dva tjedna iščitavanja ovog djela uvijek i iznova zamjećivao. Upravo je to temeljni razlog da ni trenutka nisam zažalio uložene truda, kako za vrijeme boravka u Sarajevu prilikom njezina predstavljanja, tako i za netom iznesene misli o njoj i njezinu autoru. Dapače!

Stjepan Radić

JE LI SABOR DOBRO PROSUDIO?

Jean GALOT, *Mariologija, Bog i žena, Marija u spasenjskom djelu*, UPT, Đakovo, 2001., 544 str.

Francuski isusovac Jean Galot (1919.-2008.) svjetski je poznato i priznato ime u dogmatškoj teologiji. Predavao je po isusovačkim teološkim ustanovama širom Francuske, Europe, pa tako i na Gregoriani u Rimu. Izdao je velika i važna kristološ-